

ZBORI ZAPS
KULTURNA DEDIŠČINA - ZAKAJ, KAKO IN KDO?

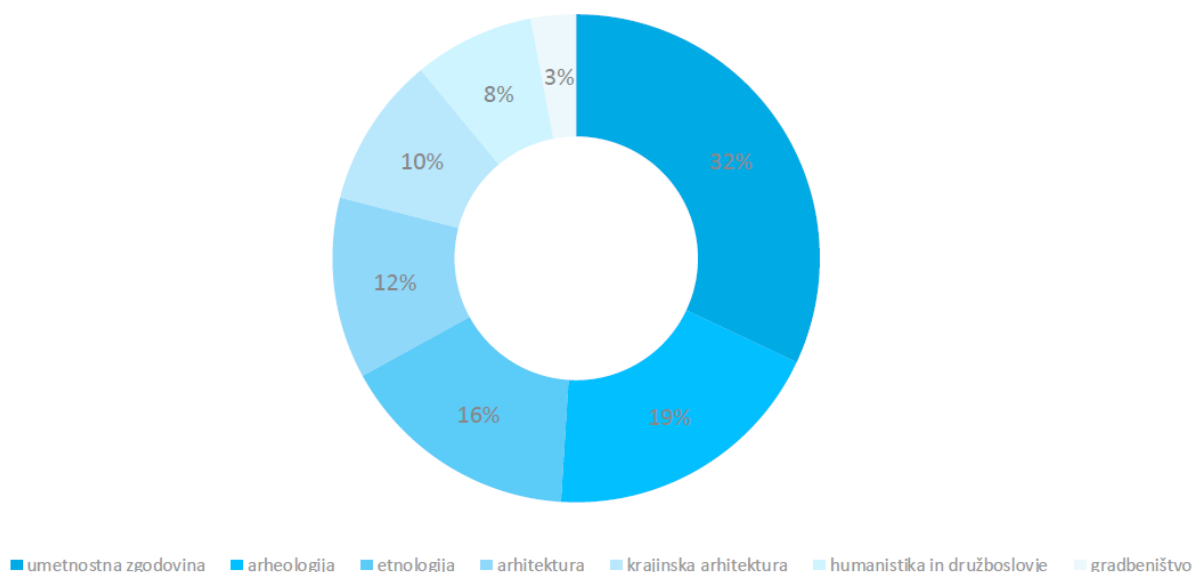
Uvodni prispevek na Zboru ZAPS, 30. januar 2025, Vegova 8, Ljubljana

Pripravili: prof. dr. Sonja Ifko, izr. prof. Aleksander Ostan in doc. dr. Miloš Kosec

Zakaj

Zakaj se z nalogami s področja kulturne dediščine ukvarja relativno majhen delež članov ZAPS, kljub temu, da naša zakonodaja že od leta 2017 daje prednost prenovi pred novogradnjami in da predstavlja nepremična kulturna dediščina temeljno kvaliteto oblikovanega in grajenega prostora, je vprašanje, s katerim odpiramo debato letošnjega prvega Zbora ZAPS. Ali smo arhitekti, krajinski arhitekti in prostorski načrtovalci dovolj aktivno vključeni v oblikovanje in izvajanje politike varstva nepremične kulturne dediščine kot najkakovostnejšega dela našega oblikovanega okolja? Usmerjanje politike varstva nepremične kulturne dediščine je namreč ena temeljnih nalog strok, ki celostno obravnavajo prostor in s tem tudi odnose znotraj dediščinskih ekosistemov, saj so osnova za kvalitetno bivalno okolje. Iskanje ravnovesja in uglašenosti med obstoječim in novim, grajenim in naravnim, med vsemi deležniki in nosilci pravic v prostoru, je naša osnovna naloga, saj lahko le tako dosegamo dolgoročno stabilne in odporne rešitve v prostoru.

Analize [projekta HEI-Transform](#) kažejo, da glavnino strokovnih nalog s področja nepremične kulturne dediščine opravlja javna služba ZVKDS, kjer prevladujejo strokovnjaki s področja umetnostne zgodovine (32 %), arheologije (19 %) in etnologije (16 %). Med konservatorji v javni službi je 12 % arhitektov in 10 % krajinskih arhitektov. Podatkov, koliko je arhitektov in krajinskih arhitektov in drugih pooblaščenih načrtovalcev, ki se ukvarjajo s kulturno dediščino, ni. Namen posveta je tudi ugotoviti interes članov ZAPS za bolj povezano delovanje, saj je splošen vtis, da manjka specializiranih strokovnjakov v zasebnem sektorju. Pomembno je ugotoviti, zakaj je tako in si prizadevati za vzpostavitev pogojev, ki bodo povečali interes za delo na teh nalogah.



Slika: Strokovna izobrazba konservatorjev, zaposlenih na ZVKDS. Vir: HEI-Transform, Sonja Ifko, Luka Gruškovnjak, 2023.

V Sloveniji imamo preko 30.000 enot nepremične kulturne dediščine, vpisane v RKD Ministrstva za kulturo, med njimi so tako spomeniki, uvrščeni na Seznam svetovne dediščine, kot spomeniki nacionalnega in lokalnega pomena ter enote dediščine z manj izrazitimi, a vseeno pomembnimi lastnostmi. Ob tem ostaja velik del dediščine – predvsem tiste, nastale v 20. stoletju in industrijske dediščine – še neregistrirane, predstavlja pa pomemben del naše preteklosti in trajnostni razvojni vir prihodnosti. Vse to so pomembni prostorsko razvojni izzivi, ki jih je potrebno razumeti in obravnavati celostno.

Dediščino lahko ohranjamo le tako, da jo ustrezno vključimo v sodobno življenje. In prav zato je razumevanje dediščine kot procesa sprememb in vira lokalnega trajnostnega razvoja temeljna paradigma sodobnega konservatorstva. Za njeno uresničevanje v praksi pa je pomembna nadgradnja

tradicionalnega koncepta varstva dediščine in posledično tudi nekatere strukturne spremembe. [Predlog novega zakona o varovanju kulturne dediščine](#), ki je trenutno v javni razpravi, žal tukaj ni vzpodbuden. Predvsem v njem manjkajo vzpodbude, ki bodo narekemale vključujoče in prilagodljive rešitve družbenim in okoljskim spremembam, ki smo jim priča. Prav tako novi zakon narekuje, da bodo konservatorske načrte sedaj pripravljali in potrjevali konservatorji ZVKDS, kar je v nasprotju z mednarodnimi etičnimi načeli na področju ohranjanja kulturne dediščine in pomembno zmanjšuje obseg dela, ki bi ga moral izvajati zasebni sektor.

Danes povezovanje dediščine v kompleksne razvojno in trajnostno naravnane sisteme podpirajo vsa mednarodna priporočila in zavezujoči dokumenti Evropske komisije in Sveta Evrope, ki jih je podpisala tudi naša država in jih na deklarativni ravni tudi podpira. Med njimi je potrebno izpostaviti vsaj [Deklaracijo iz Davosa](#) in [Evropska načela kakovosti za posege, ki jih financira EU in lahko vplivajo na kulturno dediščino](#), ki jih je pripravila organizacija ICOMOS. Pomembno pa je, da jih z bolj angažiranim delovanjem začnemo tudi uresničevati v praksi. Tik pred novim letom so Architects' Council of Europe (ACE), Europa Nostra in ICOMOS sprejeli v okviru platforme Novi evropski Bauhaus [Krakovsko deklaracijo: Dediščina in preobrazba](#) s pomenljivim podnaslovom: *What we build and retrofit today, should aspire to become the cultural heritage of the future. What we demolish today is lost forever!*

V letu, ko obeležujemo petdeseto obletnico [Evropskega leta arhitekturne dediščine in Amsterdamske deklaracije](#), je zato pomembno kritično pregledati, kakšne so razmere na tem področju in kako čim bolj učinkovito usmerjati prihodnji razvoj in politiko razvojnega varstva dediščine.

Kako

Strokovno in medijsko izpostavljeni primeri revitalizacije kulturne dediščine v Sloveniji v obdobju po osamosvojitvi so večinoma enačeni s fizično prenovo: gradbeno sanacijo in pogosto tudi (strokovno bolj ali manj utemeljeno) rekonstrukcijo opuščene ali degradirane dediščine. Osnovne značilnosti takšnih prenov so javni naročnik (država ali občina), razumevanje prenove predvsem kot kratkotrajne in invazivne gradbene intervencije in velika potrebna sredstva za razmeroma obsežne ter invazivne posege (protipotresna zaščita, celovita gradbena in energetska sanacija, pogosto tudi obsežna restavratorska dela). Še posebej pri projektih večjih dimenzij pa se je v preteklosti sistemsko zanemarjalo vprašanje vsebine (in s tem dolgoročne gospodarske vzdržnosti dediščine) ter integracije prenovljenega območja v lokalno skupnost (npr. grad Pišece, ki je bil celovito prenovljen, je že več kot desetletje prazen in brez namembnosti). Načrtovano financiranje več gradov v državni lasti s sredstvi iz evropskega Načrta za okrevanje in odpornost je še zaostriło paradokse problematičnih, dragih prenov, ki predpostavljajo nove neustrezne vsebine in zaradi novih programskih potreb včasih kompromitirajo osnovne dediščinske kvalitete varovanih spomenikov (kot na primer pri aktualni prenovi gradu Turjak). Dinamika obstoječih državnih in evropskih finančnih shem za revitalizacijo dediščine se s svojim poudarkom na kratkotrajnih, gradbeno radikalnih in funkcijsko z osnovnimi zaščitenimi značilnostmi dediščine pogosto neuglašanih projektih vedno bolj izkazuje za problematičen okvir za ohranitev avtentičnih dediščinskih kvalitet in za dolgoročno vzdržno revitalizacijo in integracijo dediščine v lokalno okolje. Če je pri tem govora predvsem o gradovih in dvorcih, torej o že desetletja prepoznanih, zakonsko varovanih in v sistem varstva dediščine integriranih območjih, so dileme pri ohranjanju naselbinske dediščine, vernakularne arhitekture in industrijske dediščine še toliko večje in pogosto skoraj povsem spregledane.

Še posebej v zadnjih letih se vedno bolj jasno izkazuje dejstvo, da osrednji problem pri varstvu, revitalizaciji in prenovi dediščine pri nas ni nujno količina razpoložljivih sredstev, ampak prej načrtovalski postopki, pomanjkanje komunikacije med deležniki in akterji procesov, strokovna neuskajenost in nefleksibilnost pristopov. Če se arhitektura, krajinska arhitektura in urbanizem v enaindvajsetem stoletju prilagajajo družbenim, tehnološkim in okoljskim izzivom tako, da svoje dejavnosti iz območja novogradenj in urejanja prostora širijo na dolgoročno upravljanje, vzdrževanje in prilagojeno ponovno rabo, kako se to kaže na področju varstva dediščine? Je prioriteta upravljanja s spomeniškim fondom v Sloveniji rekonstrukcija čim več zgodovinskih stavb v skladu z domnevnim preteklim izgledom, ali pa bi se morale prav prostorske stroke zavzeti za preseiganje ločnic med prenovo, vzdrževanjem in inkorporiranjem posameznih enot kulturne dediščine v širšo in pluralno,

vendar koherentno kulturno krajino? Da to ni nemogoče, kažejo nekateri primeri revitalizacije dediščine, ki so se »zgodili« izven okvirjev velikih državnih in evropskih projektov, predvsem na pobudo strokovno podkovanih, vendar pa z osebnim angažmajem gnanih posameznikov in društev. Muzej norosti na gradu Cmurek, ki je revitalizacijo velikega kompleksa in njegove okolice zastavil na predpostavki, da je za ohranjanje specifičnih dediščinskih vrednot gradu potrebno ohranjati tako plasti zavoda iz 20. stoletja kot tudi romanike in renesanse, je gotovo eden izmed bolj znanih in ambicioznih projektov, ki strokam kaže slepe pege institucionalnega pristopa do varstva kulturne dediščine. Vendar pa se s programskimi pobudami, osredotočenimi na revitalizacijo obstoječih prostorov in na njihovo vzdrževanje v čim bolj avtentični podobi, srečujejo tudi številne lokalne skupnosti v manjših dimenzijah in okvirjih.

Pri nujno potrebnem prehodu od koncepta celovite preнове proti konceptu pragmatičnega vzdrževanja in postopne programske revitalizacije dediščine zaenkrat manjka konceptualni doprinos prostorskih strok - kljub temu, da so to področja, na katerih pri vprašanju upravljanja prostora in urejanja mest arhitektura, krajinska arhitektura in urbanizem po svetu orje ledino pri drugačnem razumevanju odnosa do prostora. Dediščina v enaindvajsetem stoletju ni izjema, ampak predstraža drugačnega pristopa do prostora. Tako kot prostor sam je tudi dediščina omejen vir, ki ga je vsak dan manj. Zato pomeni trajnosten in vzdržen pristop prostorskih strok do dediščine enega izmed osrednjih temeljnih kamnov zrelosti, da se gradnja in upravljanje s prostorom v enaindvajsetem stoletju osnuje drugače kot v dvajsetem.

Kdo

Na izjemen pomen dediščine in preнове se je opozarjalo že v preteklosti, saj smo v našem prostoru žrtvovali občutno preveč kvalitetnih historičnih krajin, delov naselij ali posameznih stavb, kar je vplivalo na vse nižjo bivalno kakovost in vse bolj »generičen«, suburban, brez-identitetni značaj naših naselij oz. urbanih, ruralnih in odprtih krajin. Čeprav je bilo jasno, da bi morala imeti prenova zgodovinskega stavbnega fonda (različnih obdobj) prednost pred novogradnjami, so se strokovne, zakonodajne, tudi investitorske in celo politične usmeritve šele v zadnjih letih (klimatske spremembe, energetska, ekološka, stanovanjska, socialna kriza...) obrnile v smer prepoznavanja globljega (kulturnega, bivalnega, simbolnega), pa tudi pragmatičnega (ekonomskega, energetskega, materialnega...) pomena dediščine. Termina »arhitekturna dediščina« v naši zakonodaji še do danes sploh ne poznamo!?

Eden od večjih strokovnih izzivov sodobnosti je iskanje ravnovesja med principoma varstva in razvoja kulturne dediščine, ta kreativna in pomenska napetost pa se pri posameznih primerih seveda manifestira na zelo različne načine (od »ohranjanja« proti »prilagojeni ponovni rabi«) in jo je potrebno obravnavati zelo pozorno in glede na danosti neposrednega konteksta. O tem razkoraku priča nekaj recentnih ali še aktualnih primerov obravnave kulturne dediščine, ki demonstrirajo odsotnost (ali pomanjkanje) bolj celovitega, senzibilnega in odgovornega odnosa stroke do občutljivih tem preнове (kot n.pr. t.i. "prenove" Plečnikovega stadiona, kopališča Ilirija, osrednje ljubljanske tržnice itd...).

Upravičeno se lahko vprašamo, ali smo prostorski strokovnjaki v Sloveniji (pooblaščenih profili, zbrani pod okriljem ZAPS) pripravljeni na izzive, ki nam jih prinaša vse bolj raznolika narava nalog, ki se ukvarjajo z dediščino? Arhitektov, krajinskih arhitektov in urbanistov, ki se strokovno kompetentno pri nas ukvarjajo z dediščino, je pravzaprav zelo malo. K temu ne pripomore niti izobraževalni sistem (osnovne in srednje šole, še posebej pa naše fakultete, ki se le počasi odzivajo na potrebe sodobnega časa in njegove realnosti).

Potrebno bo preveriti tudi načine izobraževanja »konservatorjev« in odpiranje posameznih profilov v interdisciplinarno sodelovanje. Tudi pri ZAPS-u je čas, da poskrbi za dodatno izobraževanje naših članov na tem polju, srednjeročno pa morda tudi za dodatne licence in preveritve zelo specifičnih znanj, ki jih specializiran strokovnjak za področje preнове potrebuje.

Nasploh pa bi bilo smiselno na novo osvetliti vlogo in pomen kulturne dediščine, in sicer v sistemsko premišljenih, "strateških" tematskih sklopih, ki jih je potrebno interdisciplinarno zastaviti in razvijati v dialogu vseh deležnikov.

Strokovni premiki na področju kulturne dediščine ne bodo možni, dokler se s kritično debato ne posvetimo dilemi, kako lahko prostorske strokovne in stanovske organizacije spodbudijo zanimanje svojih članov za področje kulturne dediščine.